

MÚLTBÓL JÖVŐT

KOZMA TAMÁS

Debreceni Egyetem

Beérkezett: 2021. december 17., elfogadva: 2022. január 20.

Hogyan határozzák meg az eddig történtek az új oktatáspolitikát? a) Folytatódik-e a demográfiai csökkenés, vagy bekövetkezik az immigráció? b) A járványveszély szétzilálta a hagyományos iskolai rendet. Minél hamarabb térjünk vissza a megszokott iskolai rendhez, vagy el kell térnünk ettől a jövőben? c) Az új tulajdonosi viszonyok a felsőoktatásban szorosabb állami ellenőrzést jelentenek, vagy nagyobb mozgásszabadságot hoznak az intézményeknek? d) A kormányzat továbbra is a nemzetközi monopóliumokat támogatja a szakképzésben, vagy sikerül a szakszervezeteknek is befolyáshoz jutni? Végző soron ezek ugyanazok a dilemmák. Folytatódik-e a centralizáció, vagy lehet-e erősíteni az önkormányzatiságot? A tanulmány ezt a dilemmát mérlegeli.

Kulcsszavak: oktatásdemográfia, járvány és oktatás, tulajdonosváltás, szakképzés

How would the past define the future of educational policy after the Parliamentary election? a) Will demographic decline continue, or will the new government apply an alternative immigration policy which would give new functions to education? b) The epidemic threat shattered the traditional school order. Would the new government return to the pre-epidemic order, or will it give way to more educational innovation? c) Does the changing institutional ownership mean tighter state control or more freedom for the universities? d) Does the government continue to support international monopolies in vocational education, or would the unions be able to gain more influence? Ultimately, these are the same dilemmas. Will centralization continue, or can local government be strengthened after the elections? The study considers this dilemma.

Keywords: educational demography, pandemic, institutional ownership, vocational education

Bevezetés

A 2022-es országgyűlési választások közeledtével sokak érzik úgy, hogy forduloponhoz értünk. Új nemzedék követeli helyét a politikában, leszámolva az előző generáció rendszerváltásával. Az olvasót – a szerzőt is – jobban érdek-

Levelező szerző: Kozma Tamás, Debreceni Egyetem, 4002 Debrecen, Postafiók 4000.
E-mail: kozmat@iif.hu. ORCID: 000-0002-6971-8104

li, ami jön, mint ami elmúlt. Ezért nehéz mérleget vonni az elmúlt kormányzati ciklus oktatáspolitikájáról. Ma fordítva érdemes nézni, menni, gondolkodni: előbb a teendőket mérlegelve, s csak azután a megtett utat. Az útelágazásokat keressük tehát. Azokat a pontokat, ahol alternatívák nyílnak, amelyek közül a következő oktatási kormányzatnak választania lehet, sőt kell. Alább csupán mutatóban sorolunk föl néhányat, amelyek az előző ciklusokból következnek; kérdéseket, amelyekre a következő ciklusban föltétlenül válaszolni kell.

Járványveszély

Nem biztos, hogy a járvány a legfontosabb oktatáspolitikai kérdés egy hosszú távú stratégiában – de kétségtelenül a legsürgetőbb. A Covid-19-ről szóló tematikus számunkban (*Educatio*[®], Vol. 30. No. 1.) úgy beszéltünk róla, mint ami múltfélben van. Ma (2021. december) megint jelen időben kell írunk róla. Bár az újabb hírek szerint a világ egy sarkán egyik napról a másikra megszűnt (*Kovács 2021*), de ebben azért még senki sem biztos. Nálunk ismét tombol a járvány, emelkednek a fertőzési számok, sorra zárnak be az iskolák (*Élő 2021*). Mintha az újabb veszélyhelyzet megint paralizálná az oktatási kormányzatot, amint azt az első járványhullám kezdetén megfigyelhattük (*Forray–Kozma 2021*). Mi a teendő?

A szakértő – ismét van néhány – eléggé magabiztos abban, amit a politikusnak tennie kellene: kötelező oltás, az oltatlanok elkülönítése, nagyobb összejövetellek tiltása (az iskola is ilyen), az oltás kötelezővé tétele. Vajon miért nem teszik? Miért tartózkodik minden kormányzat az oktatási intézmények akárcsak ideiglenes bezárásától is? Részben a jelképesége miatt: ahol bezárják az iskolát, ott megszűnik az élet, még ha átmenetileg is. Az oktatáspolitikára számára ez nyílt beismerése annak, hogy a járvány győzött.

De nem csak ezért vonakodnak a politikusok. Még inkább azért, mert országgyűlési választásokra készülünk. És az óhatatlan, hogy a sikertelen járványkezelést a választók egyre többen a regnáló kormány nyakába varrják. Jó lenne kihúzni a tömeges járvány bevallását a választásokig. Márpedig az iskola bezárása egyenlő egy ilyen bevállalással.

Az oktatáspolitikára ma késélen táncol. Egyfelől jó lenne elnapolni, hogy az intézmények, a benne szereplők és a velük kapcsolatban állók látványosan föladják a járvánnyal szembeni küzdelmet, lassítsák a járvány terjedését. Másfelől a gazdaság érdekeit is figyelembe kell venni. Mind a politika, mind a gazdaság arra szorítja a kormányzatot, hogy tartsa nyitva az iskolákat. Miközben tudván tudja, hogy a gyermekintézmények a járvány terjedésének fő terepei.

Nem csoda, ha az oktatáspolitikára ebben a kettős szorításban tehetetlenné válik. Egyfelől ott van a lakosság – szülőktől az önkormányzatokig –, amely a járványveszélyre hivatkozva tiltakozik az iskolák nyitvatartása ellen; és ha hivatalosan nem zár is be az iskola, egyszerűen otthon tartja a gyerekeit. Másfelől ott van a kormányzat, amely viszont igényli, hogy az intézmények minél tovább és minél teljesebben nyitva tartsanak. Ebben a helyzetben a szakpolitika hátrább sorolódik, a nagypolitika pedig egyre fontosabbá válik.

Az első hullám idején ebből két dolog következett. Az egyik az iskolai innovációk váratlan föllángolása volt. A járvány első néhány hetében több újítás látott napvilágot, mint előtte hónapokig, évekig. Úgy tűnt, mintha egy olyan nagyszervezetet, mint amilyen az oktatásügy, alulról lehet megreformálni. Mintha a járványveszély épp kapóra jött volna, és számtalan szunnyadó erőt szabadítana föl a hivatalos oktatásirányítás számá-

ra, hogy kiteljesedve megújítsa az iskolát. Aztán lassan jöttek az adminisztratív problémák, amelyeket már nem lehetett alulról jövő innovációkkal megoldani (pl. az érettségi megszervezése). Ezekhez olyan koordinációk kellettek, amelyeket nem lehetett egy innovációs mozgalommal megteremteni, amelyekhez regionális vagy országos együttműködések kellettek. Az oktatásügyi adminisztráció ismét életre kelt, az adminisztratív szervezkedés pedig ismét visszafordult a bürokráciába. Kiderült, hogy az olyan nagyszervezeteket, mint az oktatásügy, mégsem lehet alulról megújítani; ahhoz az oktatásügyi adminisztráció mégis nélkülözhetetlen.

A jelenlegi járványhelyzet megint váratlanul érte az oktatásügyet. De mégsem teljesen fölkészületlenül. A lakosság az iskola körül jórészt be volt oltva. A résztvevők kimérhették mozgási szabadságukat: a felelősség jórészt az iskolaigazgatókon és a helyi közösségeken nyugszik. Az új járványhullám nem szabadított föl olyan innovációs kedvet, mint az első; viszont több tapasztalattal mentünk bele. Mind az iskolák, mind a szülők tudhatták, hogy pusztán felülről jövő utasításokra nem lehet hagyatkozni, a felelősség a helyiekre hárul.

Egy-egy járványhullám lecsengése után sokszor kérdeztük, vajon lesz-e tanulsága. És rendszerint azt válaszoltuk, hogy számos tapasztalat megmarad. Egy-egy hullám után mégis igyekeztünk mielőbb visszatérni a megszokott életmenethez. A járványveszély oktatásügyi tanulságait csak a következő járványhullám idején próbáltuk hasznosítani. Ebből a megfigyelésből két út következik.

Az egyik út az oktatásügy további központosítása. Talán ha még magasabb szintű adminisztráció irányítana, kevésbé lenne kitéve az oktatás irányítása annak, hogy ledermed. Talán ha a fölkészülést korábban kezdi el a központi adminisztráció, ki tudná védeni a sokkhatást. Talán ha a járványkommunikációt jobban tervezné, kivédhetné az aktuális zavarodottságot. Ez az eddigi út, javított változatban. Az az út, amelyet az oktatási kormányzat eddig is járt, csak fölkészültebben és kevesebb rögtönzéssel.

Az alternatív út, épp ellenkezőleg, az aktuális oktatási döntések áthelyezése alacsonyabb szintekre. A járványveszély mostani tapasztalata jól mutatja, hogy az érvényes és sikeres döntéseket mégiscsak alsóbb szinteken kell meghozni: a lokális közösségek, a települési önkormányzatok, a helyi intézmények, végső soron a családok szintjén. Amit az eddigiekből tanulhatunk, az nem – nem föltétlenül – a központosítás növelése; sokkal inkább az együttműködés fontossága különböző döntési szintek és oktatáspolitikai aktorok között. Nevezhetjük ezt a demokrácia növelésének vagy az öngazgatás erősítésének. Még nem vizsgáltuk a negyedik járványhullám idején tanúsított társadalmi magatartásokat, egybevetve őket az első hullám idején megfigyelttel. Az azonban jól látszik, hogy a helyi döntéseken mennyi minden múlik: a járványveszélyt leginkább a személyes és kisközösségi döntésekkel tudjuk kivédeni. Ez a járványveszély fő tanulsága.

Demográfiai szűkülés

A rendszerváltozás óta demográfiai lejtmenetben vagyunk. Sokáig úgy gondoltuk, hogy a csökkenő gyerekszámot az oktatás iránti igény ki tudja egyensúlyozni. Az *Educatio*[®] 2014. évi Méréleg-számában erről így írtunk:

„... vajon hogyan folytatódik a felsőoktatási expanzió? [...] Talán olyan intézményi struktúrák kellenek, amelyek újszerűen kapcsolódnak egy szélesebb értelemben vett, tágabb keretek között

folyó »társadalmi tanuláshoz« [...] Lehet, hogy a tanulás terjedése nem (nemcsak) a formális oktatási rendszerek expanzióját jelenti, hanem számos egyéb, ma még nem is egészen ismert középfok utáni tanulási utat?» (Híves–Kozma 2014: 245.)

Gyakorlatilag ez azt jelentette volna, hogy a kevesebb gyerek jobban befér az iskolákba, és kevésbé terheli a tanárokat. Korábbi tanulmányokból azt is tudhatjuk, hogy a tanulmányi teljesítmények is összefüggenek a demográfiai hullámheggyekkel-völgyekkel. A nagy létszámú korosztályok átlagos teljesítménye alacsonyabb, mint a kisebb létszámúaké (*Az oktatás* 2003). Ha a kormányzat nem tudja elegendően fejleszteni az iskolai infrastruktúrát, akkor ez az eredmény szinte törvényszerűen bekövetkezik.

Ma már tudjuk, hogy a föltételezés, miszerint az oktatás iránti növekvő társadalmi igény kiegyensúlyozza a demográfiai apályt, nem igaz. A 2000-es évek közepétől egyre érezhetőbb a demográfiai apály hatása az oktatásra. Számos területen nyilvánul meg, néha jól kiszámítható, néha váratlan és meghökkentő formában (*Polónyi–Timár 2006; Széll 2010*).

- Fokozatosan kiürülnek az iskolák. Ez már régebbi folyamat, de sokáig a lakosság térszerkezetének átrendeződésével *magyaráztuk* (Forray–Kozma 2011: 181–188, 241–258). Idetartoztak a tanyai iskolák, amelyek fölszámolódását az agrárpolitika számlájára volt szokás írni. Hasonlóan az általános iskolák megszüntetését, illetve összevonását, amely jellemzően az 1970-es évek politikájából következett, és amelyeket az ún. „visszakörzetesítés” (pl. Kozma 1989) eredményeképpen a rendszerváltás során megújult (visszaállított) települési önkormányzatok részben a helyi politika nyomására, részben fönmaradásuk zálogaképpen is megpróbálták visszaállítani.
- A népesség térszerkezetének megváltozásával új területi súlypontok alakultak ki, ami megváltoztatta az iskolarendszer szerkezetét (Kozma 2016a). Új gazdasági és kulturális központok emelkedtek ki, új „tanuló régiókat” alakítva ki. A tanuló régiókba tartozó települések intézményhálózata velük együtt bontakozott ki, és erősödött meg, miközben a régiókon kívül rekedtek fokozatosan gyöngültek, egyesek elnéptelenedtek. Ezt a folyamatot megfigyelhettük már az 1960–70-es években akkor is, amikor a gyereklétszám épp emelkedőben volt. Így könnyű volt lokális jelenségnek tulajdonítani. A 2010-es években azonban már kitűnt, hogy ezek nemcsak lokális fejlemények, hanem országosak.
- A demográfiai csökkenés hatásaira rásegített a gazdaság térszerkezetének átalakulása is. Az elmúlt két évtizedben olyan gazdasági hálózatok bontakoztak ki és kapcsolódtak rá nemzetközi hálózatokra, mint pl. a mezőgazdasági feldolgozóipar vagy a gépjárműgyártás bedolgozó ipara. Ezek a fejlemények a népesség országon belüli és régiókon keresztül átrendeződését részben fölerősítették, részben ellene hatottak. Mindez befolyásolta a (szak)képzés területi átrendeződését, miközben elleplezte a demográfiai csökkenés hatásait. A demográfiai csökkenés hozzájárul a szakképzés szerkezetének átalakulásához is.
- A szakma tanulása mind későbbre helyeződik át, mivel az alapképzésben dolgozók abban érdekeltek, hogy minél tovább a falaik között tartásák a csökkenő létszámú korosztályokat.
- A demográfiai csökkenés hatását erősítette az oktatásirányítás 2010-ben bekövetkező központosítása és funkcióinak tisztítása, a kisvárosi gimnáziumok általános és

szakképző funkcióinak szétválasztása (Kozma 2015a). A nagy területű alföldi kisvárosok fokozatosan kiürültek – részben a születések csökkenése, részben a belső vándorlás miatt –, ami rákényszerítette a túlélni akaró középiskolákat, hogy multifunkcionálissá váljanak. Az új irányítási rendszerben ezt már nem tehetik, így megpróbálnak kibúvókat keresni a merev oktatásirányítási rendszerből.

- A pedagógusok élet- és munkakörülményeire is hatással van a gyereklétszám csökkenése, noha változatos formában. Kézenfekvővé vált a pedagógus létszámfelesleg, jóllehet nem egyenletesen, hanem szakmánként és területileg eltérően. Az intézményvezetők igyekeznek megtartani őket, ami fokozza a rivalizációt, sokszor nem kívánt formákban. A tanulók és iskoláik területi átrendeződése magával vonja a pedagógusok kénytelen területi átrendeződését is, ami – tekintetbe véve a pedagógus társadalom zömmel vidéki jellegét – nehéz, fájdalmas, sokszor személyes tragédiákba torkolló folyamat. Aki az ilyen rivalizációból minőségi emelkedést vár, az csalódik. A verseny idealizált eredményei helyett elvándorlást, pályaelhagyást és a pedagógus pályai társadalmi presztízisének hanyatlását kapja helyette.

Nem folytatjuk a demográfiai apály sokfelé ágazó következményeit. Egy új oktatási kormányzat egyik – ha ugyan nem a legfontosabb – problémája a csökkenő tanulói és hallgatói létszám. Vajon mit tudna tenni az oktatáspolitikai, amelynek a népesedéspolitikai nem tartozik a kompetenciájába? Az eddigi reagálások alapján kétféle válasz rajzolódik ki. Az egyik megmarad az ágazati irányítás kompetenciáján belül. Vagyis megkísérelheti a saját eszközeivel (irányítás, finanszírozás, az intézmények megtartására törekvés, átcsoportosítások stb.) kivédeni a demográfiai hatásokat. Legfőképpen tudatosabban és távlatosabban teheti, mint a jelenlegi oktatásügyi kormányzat, amelyből még mindig sajnálatosan hiányzik a távlatosság. Ez a kézenfekvő út, tegyük hozzá, küszködéssel, konfliktussal és lehet, hogy csak szerény eredménnyel jár.

A másik választ az országos demográfiai csökkenésre viszont már kipróbáltuk, amikor a kistéleplések kiürülésével néztünk szembe. Ez a többcélú oktatási-művelődési intézmények kialakítása volt olyan térségekben, amelyekben a tanulói és hallgatói létszám csökkenése már veszélyeztette az intézményfenntartást és az infrastruktúrát. Az ilyen több profilú intézmények létrehozása nem panacea – bár sokan hiszik annak –, de segítség ott, ahol az ágazati irányítás egymaga már nem tudja fönntartani az intézményeket. A demográfiai lejtmenet hatásainak csökkentésére használható a képzések kombinálása – szendvicsképzés, alapozó és elágazó képzések –, amit sokszor a benne részt vevők érdekütközései akadályoznak. Van még egyetlen nagy lélekszámú csoport, amellyel számolni lehet: ez a cigány, roma népesség. E népesség bevonása az iskolázásba még ma sem teljes.

De a legnagyobb segítség mégis a globalizáció. Ez azonban már távolabb visz az oktatásügytől: a stratégiaileg megtervezett és szakmailag előkészített immigráció felé. Az immigráció során az oktatásügy kulcságazattá válhat. Hatásai sokfelé ágaznak, és a példák nem csak biztatók. Mégis úgy gondoljuk, hogy a demográfiai trendek kikerülhetetlenül visznek ebbe az irányba.

Tulajdonosi viszonyok

Az előző kormányzati ciklus fontos fejleménye az állami fenntartású (felső)oktatási intézmények közalapítványivá tétele. A kezdeményezés régen lappang körülöttünk, külföldi mintára, de hazai oktatáspolitikai problémáink megoldásaként (lásd: *Kozma 2004: 78–90*). A rendszerváltozás sodrában a felsőoktatás állami monopóliumának lebontása jórészt elmaradt, noha az 1990–2004 közötti politikai válságok valamennyit már kikényszerítettek. Részben a dinamikusabb egyetemek, részben a nagyobb egyházak, részben az energikusabb helyi közösségek a rendszerváltozás viharában megkíséreltek kihelyezett képzéseket indítani, saját főiskolát-egyetemet alapítani és megtartani (lásd erről: *Kozma 2004: 78–90*) szerte a régióban. Időleges sikerrel. Mert az EU-csatlakozás nem a helyi erőket, hanem a kormányzatokat hozta ismét helyzetbe, ahogy az európai uniós logika követelte.

Az ún. Bologna-folyamat első évtizede az állami egyetemeknek kedvezett. Úgy tűnt, hogy az Európai Unióban az állami fenntartású egyetemeké a jövő, de a jelen mindenképp. Ezt erősítette az akkreditációs bizottságok hálózata Közép- és Kelet-Európában, amelyekről kiderült, hogy nem az oktatási kormányzattól független ügynökségekként fognak működni, hanem sokkal inkább az oktatási kormányzat kinyújtott karjaként (*Kozma–Rébay 2006*). A rendszerváltozás idején hitelvesztett kormányzatok szerepe a felsőoktatás irányításában megerősödött, a különböző magánalapítású egyetemek viszont kimaradtak a Bologna-folyamatból. Két útjuk maradt: vagy megpróbálták államilag akkreditáltatni magukat, ami kinek sikerült, kinek nem (Sztamárnémeti, Partiumi Keresztény Egyetem); vagy pedig kimaradtak az akkreditált felsőoktatás hálózatából és lassan elenyésztek. (A folyamatról lásd: *Kozma–Rébay 2005*).

A helyi alapítású és/vagy fenntartású intézmények („városi közösségi felsőoktatási képzési központ”) az elmúlt kormányzati ciklusban rohamosan, jóllehet szinte „fű alatt” terjedtek. Érveik ugyanazok, mint régebben: mihelyt a kormányzat megint engedélyezi, az önkormányzatok megkísérlik közelebb hozni a potenciális hallgatókhoz az oktatást, ezzel növelve egyfelől a beiskolázási esélyüket, másfelől pedig támogatva az önkormányzatok településfejlesztési törekvéseit.

A tulajdonosváltás tehát, eltérő formákban ugyan, de a rendszerváltozás óta napirenden volt. Jelentkezett mint az egyetem önkormányzati vagy vállalati modellje (*Hrubos 1998*), és föltűnt úgy is, mint az egyetemek harmadik (negyedik, ötödik) funkciója (lásd erről: *Sitku 2019*). Az egyetemek és vállalkozások együttműködéseiben – amelyekből a tanuló régiók és a tanuló városok gondolata a 2010-es években kinőtt (*Kozma 2015b*) – mindig ott rejlett a kérdés, hogy vajon ki kinek a tulajdonosa. A tulajdoni viszonyok nem tisztázódtak azzal, hogy a közoktatásban megjelentek az alternatív iskolák és az egyházi fenntartású intézmények. A felsőoktatás tulajdonviszonyainak átalakulása még hátra volt, mégpedig nem kormányzati elhatározásra, hanem a gazdasági és társadalmi körülmények kényszerítő hatására.

Magyarországon az a különleges, hogy a kormányzat lépett, mégpedig az elmúlt ciklusban; sokkolva ezzel a szakmai köröket és a közvéleményt. Úgy tűnt, mintha az érintett intézmények maguk kérték volna, hogy alapítványi formát ölthessenek („modellváltás”), azonban ez csak a látszat. Nem áll rendelkezésünkre még vizsgálat az intézmények döntési motívumairól, amikor igent mondtak a lehetőségre, amelyet a kormányzat fölkinált. A közvéleményben azonban az terjedt el, hogy a parlamenti

választások előtt, félelmében az esetleges vereségtől, a kormányzó elit akarja biztosítani magát.

Lehet, hogy így van, lehet, hogy nem. Az összehasonlító kutatások inkább azt mutatják, hogy az ilyesfajta felsőoktatási „privatizáció” a 2010-es években végigsöpört Európán, sőt az egész világon. Az *Educatio*[®] folyóirat tematikus száma változatos tulajdonviszonyokról ír a társadalmi vállalkozásoktól az alapítványi egyetemekig (Matolay–Révész 2020; Keczer 2020). (A *Hungarian Educational Research Journal* egy készülő száma ugyancsak azt jelzi, hogy a felsőoktatási „modellváltás” korántsem hazai, sokkal inkább nemzetközi probléma.) Lehet persze, hogy ideológiai alapja is van; a Világbank már az 1990-es években erőltette a fejlődő országok egyetemeinek magánosítását, később bevallva, hogy a privatizációs erőfeszítés téves alapokon nyugodott, vö. *The World Bank* 1994). A felsőoktatási tulajdonosváltás tehát távolról sem rövid távú választási célokat szolgál, hanem hosszabb távú stratégia.

Az érvek között legnyomatékosabb a „nemzetköziesedés”. A nemzeti intézmények hajlamosak az elzárkózásra, különösen, ha állami fönntartó áll mögöttük. A tulajdonosváltás azonban megnyithatja a rejtett potenciálokat. A fölzárkózás a nemzetközi sztenderdekhez jobb pozícióba helyezheti a magyarországi egyetemeket a nemzetközi rangsorokban; többek között azzal, hogy megnyitja a magyarországi felsőoktatást a nemzetközi hallgatók előtt. A nemzetközi tőke is érdeklődhet a magyarországi egyetemek iránt. A példák azonban egyelőre nem erre mutatnak. Sokkal inkább egyes nemzetközi vállalkozások felé, amelyek „birtokba veszik” a telephelyükön működő egyetemet, befolyásolva oktatásukat, fejlesztve infrastruktúrájukat és előbb-utóbb megszabva irányítási rendszerüket, sőt tulajdonosi viszonyaikat is.

A folyamat az elmúlt kormányzati ciklusban még csak elindult; az eredmények korántsem egyértelműek. Kilátásaival mindenestre foglalkozni kell; egy új oktatáspolitikának számolnia kell vele. Az egyik teendőnek egy felsőoktatás-politikai konszolidáció látszik. Ami nem jelentheti azt, hogy a benne részt vevők elfordulnak az új fejleményektől, meg nem törtéنتté téve a már megtörténteket. Az állami befolyást azonban vissza lehetne (kellene) állítani úgy, hogy az állami akarat a közalapítványi működés fölött megmaradhasson. Ez viszonylag egyszerűen megtehető, ezért eléggé valószínű fejleménynek látszik. A közalapítványok támogatásán keresztül az állami akarat érzékelhetővé válhat akkor is, ha nem tér vissza az állami irányítás. Ezt valószínűsítjük mint konzervatív utat.

A másik utat inkább szabadversenyeknek nevezhetnénk: a „virágozzék minden virág” útjának, amelybe – egyelőre legalább – nem szól bele a korábbi irányító. Inkább hagyja kibontakozni a különféle kísérleteket, arra számítva, hogy az idő s a gyakorlat majd meghozza a megoldásokat. Ha így történne, az remek lenne; bár őszintén szólva eléggé valószínűtlen. Nemcsak a kontinentális rendszerű oktatáspolitikánk miatt, hanem mert nyers piaci erők jelennének meg a felsőoktatásban (Altbach 2007). Hasonlóan például az egészségügyhöz, az oktatásban is nagy pénzek foognak, ráadásul nemzetközi méretekben. Amikor az USA alapító atyái kimondták – s ennek mintájára az EU alapítói is (Széll 2016) –, hogy az oktatás tagállami ügy, akkor nemcsak a szövetségi hatáskörből akarták kivonni, hanem a piaci hatások alól is. Kormányzati védelem nélkül a magyar felsőoktatás betagozódná a globális gazdaságba. Egy nemzeti piacot védelem nélkül hagyni, már megtanulhattuk, mivel jár. Csak azt nem tudjuk még, mennyire lehet és kell aktívnak lenni a piacvédelemben; a nemzeti felsőoktatás védelmében is.

Kié a felnőttképzés?

A felnőttképzés – az egyszerűség kedvéért nevezzük most annak – a való világba, a gazdasági és társadalmi változások, átalakulások és küzdelmek világába vezet. Izgalmasabb és kézzel fogható világ ez, nincs úgy elzárva a mindennapok eseményeitől, mint az iskola vagy a felsőoktatás. Aki a felnőttek képzését uralja, az jó nagy darabot hasít ki az oktatáspolitikából, amelyben pénz kereng, munkaadók és munkavállalók feszülnek egymásnak, és egyéni vagy kisközösségi (családi) sorsok forognak kockán.

Ezért a felnőttképzés/szakképzés politikája bonyolult, szinte áttekinthetetlen politikai játszmák terepe. Keretei és föltételei folyamatosan változnak, szereplői pedig csaknem összemérhetetlenek egymással. Munkaadói oldalon mikrovállalkozásoktól vállalatbirodalmakig, munkavállalói oldalon családoktól és egyszerű munkavállalóktól a topmenedzserekig magukba foglalják a társadalom teljes hierarchiáját. A játszma a társadalmi hierarchia szinte valamennyi szintjén folyik műhelyektől laboratóriumig, piactól kormányzati tárgyalókig.

Ebbe a szinte mindent és mindenkit magába foglaló politikai játszmába érkezett új szereplőként az elmúlt kormányzati ciklusban az ITM (Információs és Technológia Minisztérium, 2018), és vele újabb kísérlet arra, hogy a kormányzat ezt a bonyolult játszmát újra szabályozza. Az elmúlt ciklusnak ez talán a leglátványosabb fejleménye. (A szakképzésről mint az oktatáspolitikai színteréről lásd: *Kozma 2006: 90–107*).

Az ITM az egykori Országos Műszaki Fejlesztési Bizottság kései utóda. Az egykori OMF az 1970-es évek tudományos-technikai forradalmára (később, szelídebben, tudományos-technikai haladás, vö. *Rubcov 1978*) hivatkozva jött létre. Újabb változata, az innovációs minisztérium az „innováció” időszerű jelszavát hangoztatja. Az innováció fontosságára hivatkozva nőtt meg a hatásköre egyfelől a tudomány fölött (lásd az MTA alá tartozó kutatások átszervezését); másfelől a munkaerő képzése fölött. Ezzel a változással az ITM a szakképzés kormányzati irányítója lett.

Azzal, hogy a szakképzést besorolták az innovációs tárca feladatkörébe, konfrontálódott a ciklusban amúgy is meggyöngyült oktatásügyi tárccal. Az oktatási tárca feladatköre jórészt az alap- és középfokú általános képzésre szűkül; míg a felsőoktatás és a szakképzés kikerült onnan. E kormányzati átalakulások – amelyek látszólag nem tartoznak a ciklus értékeléséhez – új meg új jelszavakat vetettek be az adminisztratív küzdelmekbe, további irányítási szinteket szerveztek az iskolarendszerű szakképzésben, és további frontokat nyitottak a felnőttoktatásért/szakképzésért folytatott adminisztratív versengésben.

Az elmúlt kormányzati ciklus fontos fejleménye az új szakképzési törvény (*2019. évi törvény*), amelyre hivatkozva az ún. duális képzést szervezik. Sokszor hivatkoznak ennek szakmai előnyeire, kevésbé válik nyilvánvalóvá, hogy a leendő munkavállaló jogállásáról (is) van szó. A ciklus küzdelmeiben a munkavállalók érdeke fokozatosan háttérbe szorult, holott ők a szakképzési politika kikerülhetetlen aktorai.

Úgy tűnik, mintha a munkaadók fokozatosan és sikeresen magukhoz ragadnák a képzés irányítását, idejét múltnak tekintve az állami (részben iskolarendszerű) szakképzést, önmagukat pedig a munkapiac hiteles képviselőinek tüntetve föl. Holott az államilag hitelesített képzés a munkavállaló érdeke a munkaadóval való konfrontációban. Azért, hogy „rugalmasan” ne helyezhessék ide-oda, hanem hogy az államilag hitelesített képzés és garantált képzettség védelmet nyújthasson a munkaadó átszervezési hullámai

ellen. Ebben a játszmában a munkavállaló inkább az állam, mint a munkaadó oldalán állna, ha az állam a munkavállaló érdekeit is képviselni tudná, és nem csak a munkaadókat (akikre mint „munkaerőpiacra” oly sokszor hivatkozik). Az elmúlt kormányzati ciklusban folytatódott az a tendencia, hogy a kormányzat mint a szakképzési politika egyik játékos a munkaadó és a munkavállalók között egyensúlyozva próbálja pozícióját erősíteni és játékerét bővíteni az oktatáspolitikai játszmában.

Egy következő kormányzat – bárhogyan álljon is föl az országgyűlési választások után – két lehetséges úttal szembesül. Az egyik továbbvisz arra, amerre a 2018–21-es fejlemények mutatnak. Azaz a felnőttoktatás/szakképzés politikájába való nagyobb és határozottabb kormányzati beleszólásba; törekvés arra, hogy a kormányzat – akárcsak más ágazatokban – egyenrangú partnerré váljék a legnagyobb játékosokkal, a nemzetközi vállalatbirodalmakkal szemben. E tekintetben a kormányzat maga mögött tudhatja a játékosok meghatározó részét: a kis- és középvállalatokat, a leendő munkavállalókat és társadalmi háttérüket, valamint azokat a finanszírozókat, akiket egy kormányzat meg tud nyerni. Az úti cél jól körvonalazható: a kormányzati befolyással működő gazdasági partnerek helyzetbe hozása és az eredmények tervezhető megosztása úgy, hogy egy nemzeti kormányzat lehetőleg kézben tarthassa. Értékelendő cél, amelynek bizonyos eredményeivel a lakosság széles körei egyet tudnak érteni; politikailag tehát sikeresnek ígérkezik.

Egy másik lehetséges út a kormányzati visszavonulás útja lehet, amelynek során a felnőttoktatásban/szakképzésben is a „piac” hatása fokozottabban érvényesülhetne. Kockázatos út, talán mégis érdemes kipróbálni. Az innovációk történetéből tudjuk, hogy a szervezeti korlátok lebontása innovációs hullámmal járhat együtt (a szabályozatlanság hatásait megéltük már a rendszerváltozástól az uniós csatlakozásig terjedő időszakban). Azt is tudjuk azonban, hogy a korlátozatlan piac milyen társadalmi katasztrófákhoz vezethet. Ennek a második útnak tehát nem is annyira az adminisztratív korlátozások lebontása lehetne a célja, mint inkább a megfelelő mennyiségű korlátozás eltávolítása. Az előző út a szakképzésben a kormányzati beleszólás növelése – a második út pedig a szakképzési kezdeményezések szabadabbá tétele. Az egyik út kiszámíthatóbb, tegyük hozzá, előkészítettebb. A második ígéretesebb, de kockázatosabb is egyben, sokat nyerhetünk, de nagyot lehet veszíteni is rajta.

Múltból jövőt

Míndezek csupán mozaikok az elmúlt ciklus oktatáspolitikájából; korántsem törekedtünk teljességre. Inkább csak illusztrálni kívántuk, hogy a múltban gyökerezik a jövő, és hogy jövőképünk határozza meg, ahogy a múltat látjuk. Mint minden kormányzati ciklus végén, most is fordulópontot érzékelünk; s mint minden fordulópontonál, most is útelágazásokat vélünk látni. A járványhelyzet szinte valamennyi lehetőségünket behatárolja és megmerevíti. De ha feladatokban gondolkodunk, két út rajzolódik ki: egy központosító és egy öngazgató. Ami az oktatásdemográfiát illeti, egy „protektionista” ágazati politikával egy új immigrációra főkészülő oktatáspolitikát jelöltünk meg. Az új tulajdonosi viszonyok tekintetében egy tudatosabban irányító és egy inkább a piacra támaszkodó lehetőséget látunk. A felnőttoktatás/szakképzés politikájában egy konzervatív jövőt állítottunk szembe egy liberalizáló jövővel. Egyik a kormányzati beleszólást

növelné, míg a másik a visszavonulást addig a határig, amíg a szakpolitika aktorainak az érdekei nem korlátozzák egymást.

Mit mutat ez? Látnivaló, hogy e sorok írója számára meghatározó a múlt. Nemcsak az elmúlt kormányzati ciklus, hanem a múlt, amelyet már megélt. Megtapasztalta a Kádár-rendszert, amelyből egy szélsőséges liberalizmusban kereste a jövőt (*Inkei et al. 1979: 231–292*). Egy pillanatra úgy tetszett, csakugyan ez a jövő (*Kozma 2016b: 24–60*), ám, szerencsére, nem következett be. Valami hasonló azonban mégis bekövetkezett: az öngazgatás az oktatásügyben. És ebbe a múltba mintha visszavágyna.

Tegyük hozzá: jövőképünket nemcsak múltbeli tapasztalataink határozzák meg, hanem a munkamegosztásban elfoglalt pillanatnyi helyünk is (szakértő vagy politikus). A tanácsadás kockázatos. Aki politizál, az másfajta logikában kezd gondolkodni, mint aki a tanácsot adja. Egy politikai kudarc nyomán pedig könnyen egymás ellen fordulhatnak. S mivel a politikus kezében van a hatalom, nem kétséges, melyikőjük húzza a rövidebbet.

Végül: a szakértő társadalmi hovatartozása is meghatározza, milyennek látja a jövőt. Amit a fentiekben vázoltunk, nemcsak a rendszerváltozás tapasztalataiból származik, hanem középosztályba tartozásunkból is. A fent vázolt lehetséges utak – központosítás vagy ráhagyóbb kormányzás (az eszünk az egyikhez, a szívünk a másikhoz húz) – nem is annyira az oktatáspolitikai jövőt tükrözik, mint inkább középosztályi értékrendszerünket. Szeretnénk hangosabban beleszólni a jövő alakításába, miközben nem akarunk/tudunk felelősséget vállalni érte. Vagyis mindaz, amit fent leírtunk, nem is annyira az oktatáspolitikai alternatív jövőképe, mint inkább a középosztályé.

Mégis közzéteesszük. Minden jóssal előfordult már, hogy igaza lett. Megjósolva a tétutat, abban reménykedik, hogy nem következik be; ami viszont bekövetkezik, azt a Sors számlájára írja. Ezzel bocsátjuk útjára ezt a Mérleg-számot.

Köszönet

Köszönetet mondok *Forray R. Katalinnak* tartalmi és szerkesztési javaslataiért.

IRODALOM

2019. évi törvény: 2019. évi LXXX. törvény a szakképzésről. <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1900080.tv>
- ALTBACH, P. G. (2007) Globalization and the University. In: J. J. F. Forest & P. G. Altbach (eds) *International Handbook of Higher Education*. Dordrecht, Springer. pp. 121–139.
- Az oktatás (2003) Az oktatás társadalmi-gazdasági háttere. In: *Jelentés a magyar közoktatásról, 2003*. <https://ofi.oh.gov.hu/tudastar/oktatas-tarsadalmi>
- ÉLŐ A. (2021) A Válasz Online rendkívüli járványhíradója. *Válasz Online*, 2021. november 25.
- FORRAY R. K. & KOZMA T. (2011) *Az iskola térben, időben*. Budapest, Új Mandátum Kiadó.
- FORRAY R. K. & KOZMA T. (2021) Közösségi tanulás járvány idején. *Educatio*, Vol. 30. No. 1. pp. 36–49. DOI: 10.1556/2063.30.2021.1.3
- HÍVES T. & KOZMA T. (2014) Az expanzió vége? *Educatio*, Vol. 23. No. 2. pp. 239–252.
- HRUBOS I. (1998) A felsőoktatási intézményrendszerek átalakulása a fejlett országokban. *Európa Fórum*, Vol. 8. No. 1. pp. 1–34.

- INKEI P., KOZMA T., NAGY J. & RITOÓK P. (1979) *Az ezredforduló iskolája*. Budapest, Tankönyvkiadó.
- KECZER G. (2020) Felsőoktatás-irányítási és egyetemi kormányzási trendek Európában. *Educatio*, Vol. 29. No. 1. pp. 48–63.
- KOZMA T. (1989) Iskola és önállóság: a visszakörzetesítés. *Élet és Tudomány*, Vol. 44. pp. 1355–1356.
- KOZMA T. (2004) *Kié az egyetem? A felsőoktatás nevelésszociológiája*. Budapest, Új Mandátum Kiadó.
- KOZMA T. (2006) *Az összehasonlító neveléstudomány alapjai*. Budapest, Új Mandátum Kiadó.
- KOZMA T. (2015a) Mi lesz velük? Kisvárosok és középiskoláik. *Új Pedagógiai Szemle*, Vol. 65. Nos 1–2. pp. 23–29.
- KOZMA T. (2015b, ed.) *Tanuló régiók Magyarországon – az elmélettől a valóságig*. Debrecen, CHERD.
- KOZMA T. (2016a) A tanulás térformáló ereje. *Educatio*, Vol. 25. No. 2. pp. 161–169.
- KOZMA T. (2016b) *A pillanat*. Budapest: HTSART – Új Mandátum Kiadó.
- KOZMA T. & RÉBAY M. (2005, eds) *Kisebbségi oktatás Közép-Európában*. Budapest, Új Mandátum Kiadó.
- KOZMA T. & RÉBAY M. (2006, eds) *Felsőoktatási akkreditáció Közép-Európában*. Budapest, Új Mandátum Kiadó.
- MATOLAY R. & RÉVÉSZ É. E. (2020) Mit adhatnak a társadalmi vállalkozások a felsőoktatásnak? *Educatio*, Vol. 29. No. 1. pp. 33–47.
- POLÓNYI I. & TIMÁR J. (2006) *Oktatáspolitikai és demográfia*. Budapest, Felsőoktatási Kutatóintézet.
- RUBCOV I. J. (1978) *Tudományos-technikai haladás a fejlett szocialista társadalomban*. Budapest, Kossuth Kiadó.
- SITKU K. (2019) Vidéki egyetemek harmadik missziós tevékenysége: a társadalmi tudásmegosztás hatásai. *Iskolakultúra*, Vol. 29. No. 8. DOI: 10.14232/ISKKULT.2019.8.1
- SZÉLL K. (2010) Idősödő társadalom és az oktatási rendszer. *Statistikai Szemle*, Vol. 88. No. 3. pp. 274–304.
- SZÉLL K. (2016, ed.) *Az Európai Unió az oktatásról*. Budapest, Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet.
- The World Bank (1994) *Higher Education: The Lessons of Experience*. Washington, The World Bank.